
Preteklost je prolog: pregled zgodovine novinarstva na Slovenskem in po svetu

Učbenik pri predmetu
zgodovina novinarstva in medijev

SONJA MERLJAK ZDOVC

Sonja MERLJAK ZDOVC

Preteklost je prolog:

pregled zgodovine novinarstva na Slovenskem in po svetu

Knjižna zbirka MAKLEN

Izdajatelj FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Za založbo Hermina KRAJNC

Copyright © po delih in v celoti FDV 2007, Ljubljana

Fotokopiranje in razmnoževanje po delih in v celoti je prepovedano.

Vse pravice pridržane.

1. natis 200 izvodov

Recenzentka dr. Smilja Amon

Jezikovni pregled Barbara Rogelj

Prelom B&V Co.

Naslovnica Luka Kaše

Tisk Marginalija d.o.o.

Učbenik je izšel ob podpori učbeniškega sklada Fakultete za družbene vede.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

070(100)(091)
070(497.4)(091)

MERLJAK, Sonja

Preteklost je prolog : pregled zgodovine novinarstva na
Slovenskem in po svetu : učbenik pri predmetu Zgodovina novinarstva
in medijev / Sonja Merljak Zdovc. - 1. natis. - Ljubljana :
Fakulteta za družbene vede, 2007. - (Knjižna zbirka Maklen)

ISBN 978-961-235-303-2

235848960

KAZALO

■ Predgovor.....	9
■ Uvod.....	11
■ Obdobje predhodništva.....	13
Prvi poskusi zapisovanja informacij.....	13
Predhodnik časopisov <i>Acta Diurna</i>	15
Obdobje predhodništva v Srednji Evropi.....	17
Obdobje predhodništva na Slovenskem.....	18
Prvo časopisje na Slovenskem.....	20
■ Obrtniška stopnja.....	23
Oblike pisnih informacij pred časopisjem.....	23
Na evropski celini.....	26
V Veliki Britaniji.....	29
V ZDA.....	31
Na Slovenskem.....	33
<i>Lublanske novice</i> (1797–1800).....	35
■ Industrijska stopnja.....	39
Nove tehnologije.....	39
Novi novinarji.....	42
Pojav novinarskih agencij.....	43
Časopisje v ZDA.....	45
Časopisje v Veliki Britaniji.....	47
Časopisje na celinski Evropi.....	48
■ Novinarstvo v prvi polovici 19. stoletja na Slovenskem.....	51
Časopisje v predmarčnem obdobju.....	52
<i>Kmetijske in rokodelske novice</i> (KRN) (1843–1902).....	53
■ Širjenje sodobnih modelov časopisja v drugi polovici 19. stoletja.....	61
Časopisje v ZDA.....	61
Časopisje v Veliki Britaniji.....	70
■ Druga polovica 19. stoletja na Slovenskem.....	73
<i>Naprej</i> (1863).....	76
<i>Slovenec</i> (1865–1867).....	77
Časopisje liberalnega tabora.....	80
Časopisje katoliškega tabora.....	82
Čas profesionalizacije novinarstva na Slovenskem in razkola znotraj taborov.....	85
Tretja politična sila.....	87
Razmah časopisja v obdobju pred prvo svetovno vojno.....	87

■ Pojav novinarstva razkrinkavanja, ideala objektivnosti in dokumentarnih reportaž	89
Novinarstvo razkrinkavanja	89
Prva svetovna vojna in pojav propagande	92
Dvajseta leta dvajsetega stoletja in koncept objektivnosti	92
Dokumentarne reportaže v tridesetih letih	97
Drugi vrh literarnonovinarskega pisanja	97
■ Fotografija in njeno mesto v tisku	99
Prve ilustrirane revije	99
Ilustrirani tednik <i>Life</i>	102
Dokumentarna fotografija	105
■ Čas med vojnama na Slovenskem	111
Vidovdanska ustava	112
Šestojanuarska diktatura	115
Novinarstvo med vojnama	116
■ Novinarstvo med drugo svetovno vojno	121
Kolaboracionistično časopisje	121
Časopisje NOB	123
Prvi odporniški dnevnik v Evropi	128
Radio Kričač in Radio OF	130
■ Čas informacijske družbe: pojav novih medijev	133
Radio	134
Radio Ljubljana	138
■ Televizija	143
BBC	144
Televizija na Slovenskem	147
■ Šestdeseta in sedemdeseta: zlata doba revij	153
Informativni tedniki	153
Specializirane revije	154
Novi žurnalizem	155
Preiskovalno novinarstvo	157
Revija <i>Tovariš</i> (1945–1973)	160
■ Osemdeseta leta: čas cenzure in zaplemb	163
<i>Teleks</i> (1977–1990)	164
Radio Študent (1969–)	165
<i>Tribuna</i> (1951–1998)	166
<i>Pavliha</i> (1944–1991)	167
<i>Mladina</i> (1943–)	168

■ Devetdeseta leta: mediji vstopijo na tržišče.....	171
Po svetu	171
Na Slovenskem.....	173
■ Namesto sklepa: pogled v prihodnost.....	177
■ Literatura	179

PREDGOVOR

Preteklost je prolog. Shakespearov citat iz drame Vihar najbolje ponazarja vlogo predmeta zgodovina novinarstva in medijev, za katerega je nastal pričujoči učbenik. Zato smo si ga tudi izposodili za njegov naslov.

Prav poznavanje in razumevanje preteklosti namreč omogočata razumevanje sedanosti. Novinarstvo se ni porodilo v revoluciji, ampak je rezultat evolucije. Že pred stoletji so obstajali novinarji, ki so pisali enako vrhunske prispevke, kot jih pišejo sodobni novinarji. Razlika je le, da imajo sodobni novinarji na voljo več tehnoloških pripomočkov za zbiranje informacij, njihovo upovedovanje in nazadnje širjenje ter da poročajo o nekoliko drugačnem svetu. Za kakovostno novinarstvo v sodobnosti je pomembno poznavanje preteklosti, razumevanje razvoja medijev, tehnologij in novinarstva, pa tudi seznanje z novinarskimi veličinami iz preteklih desetletij in prebiranje starih novinarskih prispevkov. Zanje se je treba potruditi bodisi v knjižnico bodisi v knjigarno, saj so nekateri med njimi, resda predvsem tisti iz tujih časopisov, zbrani tudi v antologijah.

Pričujoči učbenik poskuša študentu novinarstva, pa tudi vsem drugim, ki jih zanima novinarska preteklost, ponuditi vpogled v najbolj ključne trenutke razvoja novinarstva na Slovenskem in po svetu. Prav tako poskuša podražiti njegovo radovednost in spodbuditi zanimanje za druge pomembne dogodke, osebnosti, časopise in prispevke, ki pa naj bi jih bralec poskušal sam izbrskati s pomočjo predlagane dodatne literature.

Učbenik je zastavljen tako, da vsebuje tudi elemente delovnega zvezka. Z odgovarjanjem na zastavljena vprašanja poskuša bralca spodbuditi, da razmisli, kje in kako se prepletata preteklost in sedanost, kakšen prolog je torej zgodovina novinarstva za njegovo sedanost in morda tudi prihodnost.

Za pomoč in strokovne nasvete pri nastajanju učbenika bi se rada zahvalila predvsem dr. Smilji Amon, pa tudi svojim študentom, ki so zbirali in raziskovali primarno gradivo, o njem razmišljali v svojih seminarskih nalogah, zastavljali tehtna vprašanja in iskali odgovore nanje v svojih predstavitev in razpravah in tako pripomogli k vsebinski in strukturni zasnovi pričujočega učbenika.

V Ljubljani, avgusta 2007

UVOD

Novinarstvo je dejavnost poklicnega zbiranja, upovedovanja in posredovanja informacij o dogodkih in pojavih. Za novinarske izdelke so značilne:

- ◆ Periodičnost
 - ◆ Izhajanje v rednih krajših časovnih presledkih
- ◆ Aktualnost
 - ◆ Obravnavanje različne aktualnih stvari
- ◆ Publiciteta
 - ◆ Novinarski izdelki so javni
- ◆ Univerzalnost
 - ◆ Novinarski izdelki pokrivajo širok spekter vsebin

Novinarstvo: dejavnost poklicnega zbiranja, upovedovanja in posredovanja informacij o dogodkih in pojavih.

Novinarski mediji so časopis, radio, televizija, internet. Izraz novinarstvo se je udomačil po letu 1918. Pred tem so teoretiki in praktiki uporabljali izraz časnikarstvo, ki je do pojava radia in potem televizije pomenil poklicno delovanje v časniških (časopisnih) hišah oziroma pisanje zanje.

ZA RADOVEDNE

Časnik: medij, za katerega je značilna dnevna družbenopolitična aktualnost, snovna neomejenost, redno dnevno izhajanje in velika naklada

Časopis: medij, ki je lahko splošen ali specializiran; značilno je, da izhaja tedensko do mesečno in v manjših nakladah.

Zadnje čase se vse bolj uveljavlja izraz časopis, ki pomeni oboje: časnike in časopise.

Sodobni tisk ni darilo enega naroda. Je le trenutna stopnja v evoluciji, ki se odvija na vseh celinah že najmanj deset tisoč let (Emery, Emery & Roberts, 2000).

Slovensko novinarstvo se je zaradi zgodovinskih okoliščin razvijalo drugače od novinarstva v srednjeevropskem prostoru. Ozemeljska, cerkvena in upravna razdrobljenost slovenskega etničnega prostora je povzročila, da je bilo slovensko novinarstvo odrinjeno na obrobje državnega in družbenega vplivanja. Ta položaj je bil značilen za obdobje slovenske zgodovine v habsburški monarhiji (do 1918) in se ni spremenil tudi v obeh jugoslovanskih državah (1918–1941 in 1945–1991) (Amon, 2004, str. 55).

Amon (2004) piše, da je raziskovanje pretokov informacij v Srednji Evropi pokazalo, da so ti potekali v vseh znanih zgodovinskih obdobjih, ki so sicer zaznamovana z mejniki. Novinarstvo kot družbeno dejavnost najbolj opredeljujejo mejniki vsesplošnega družbenega razvoja. A tudi znotraj tega razvoja so se oblikovala prepoznavna obdobja, ki so bila odvisna od družbene, gospodarske in politične razvitosti informacijskega okolja, v katerem so nastajala.

Obdobja deli na:

1. Obdobje novinarskega predhodništva v Srednji Evropi (od prvih začetkov do srede 15. stol.)
2. Obdobje obrtniške stopnje razvoja (od srede 15. stol. do prvih industrijskih revolucij v drugi polovici 18. stol.)
3. Obdobje industrijske stopnje razvoja (od srede 18. stol. do 1945)
4. Obdobje informacijske družbe (od srede 20. stol. do danes)

Slovensko novinarstvo se je po njenih besedah razvijalo z opazno zamudo, četudi je bilo znotraj evropskih komunikacijskih tokov. Periodizacija je zato drugačna.

1. Obdobje predhodništva (od 7. stol. do konca 18. stol.)
2. Obdobje obrtniške stopnje razvoja (od konca 18. stol. do srede 19. stol.)
3. Obdobje industrijske stopnje razvoja (od srede 19. stol. do 1945)
4. Obdobje informacijske družbe (od 1945 do danes)

OBDOBJE PREDHODNIŠTVA

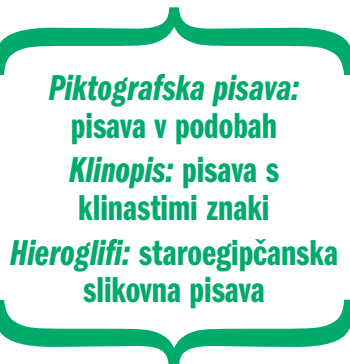
- ◆ V Evropi: od prvih začetkov do srede 15. stoletja
- ◆ Konča se z Gutenbergovo iznajdba tiska (1450) in pojavom prvega časopisja v zgodnjem kapitalizmu
- ◆ Na Slovenskem: do konca 18. stoletja

Razvoj pisanja in tiska se je začel na Bližnjem vzhodu in v Aziji, se razširil v Evropo in od tam v Ameriko. Posledica evolucije je današnje sodobno novinarstvo, ki združuje novinarjev talent in trdo delo, računalnike, sodobne tiskarske stroje, satelitske povezave. Vsak preboj je bil motiviran z neko potrebo: bodisi s potrebo po informacijah o trgovanju, po komunikaciji z oddaljenimi imperiji, po širjenju verskih idej bodisi s potrebo po ohranjanju zapisov o umetniških dosežkih (Emery, Emery & Roberts, 2000).

Prvi poskusi zapisovanja informacij

V antiki in srednjem veku je prevladovala oralna komunikacija. Pred razvojem tiska in pisave so namreč ljudje lahko komunicirali le ustno. Kljub temu prvi poskusi zapisovanja informacij segajo prav v antiko.

Še preden so Rimljani poskrbeli za prvi sistematični poskus zbiranja in distribuiranja informacij, in sicer za *Acta Diurna*, so številni narodi poskušali zbirati, shranjevati in širiti informacije.

Klinopis

Prvo pisavo so pred približno 3500 pr. n. št. razvili Sumerci, prebivalci, ki so živeli na območju današnjega Iraka.

- ◆ Znake in simbole so vtisnili v vlažne glinene ploščice in jih potem posušili na soncu
- ◆ Sprva je to bila piktografska pisava (v podobah)
- ◆ Sčasoma so razvili klinopis, to je shematično pisavo, pri kateri so podobo razstavili v klinaste črte

Hieroglifi

Svojo pisavo so razvili tudi v Egiptu, in sicer hierogliffe oziroma podobopis.

- ◆ Slikovna znamenja so upodabljala več skupin soglasnikov in črke
- ◆ Najstarejši zapisi so iz leta 3100 pr. n. št.
- ◆ Hierogliffe so klesali v kamen, les in zlasti na papirus

Razvoj abecede

Hieroglifi so vplivali na razvoj abecede, ki so jo razvili Feničani, prebivalci, ki so živeli na območju območje današnjega Libanona.

- ◆ Feničani so bili tisoč let uspešni pomorščaki in trgovci
- ◆ Simboli so označevali posamezne zvoke

Prvi mediji

Približno 500 let pr. n. št. so Egipčani začeli izdelovati papirus iz trsja, ki je raslo na bregovih Nila. Nanj so lahko pisarji s čopičem ali peresom »zapisovali« hierogliffe. Posamezne liste so nato zvili v svitke, ki so jih shranili v knjižnicah oziroma hramih učenosti.

Štiristo let kasneje, okoli 100 pr. n. št., so Grki in Rimljani začeli uporabljati pergament. Izdelovali so ga iz živalskih kož.

Približno hkrati s pergamentom so na Kitajskem iz lesenega stržena izdelali gladek in bel papir. Kitajci so sočasno razvili tudi način prenosa pojmovnih znamenj s kamna na papir. Kamen so potisnili v črnilo in odtisnili na papir (Emery, Emery & Roberts, 2000).

Najstarejša ohranjena knjiga

- ◆ Leta 868 našega štetja je Vang Čieh objavil delo, ki velja za najstarejšo ohranjeno knjigo
- ◆ Na papir so jo natisnili z lesenimi kockami
- ◆ Kocke so bile izrezane tako, da so lahko tiskarji list papirja, ki je bil potiskan na obeh straneh, zložili in ustvarili knjigo z 32 stranmi

Prvi premični tisk

Izumil ga je Kitajec Pi Šeng, in sicer okoli leta 1045.

- ◆ Iz gline je naredil matrice, ki so jih lahko znova uporabili

Podoben postopek so v tistem času uporabljali tudi v Perziji in Egiptu. V Koreji pa so že približno leta 1240 začeli uporabljati bakrene oziroma bronaste tiskarske stroje. Klub temu se premični tisk ni razširil, najverjetneje zaradi prevelikega obsega pismenk.

Tisk v Evropi

Evropejci so se z lesenimi tiskarskimi stroji seznanili po vrnitvi Marka Pola s poti po Daljnem vzhodu (1295).

- ◆ Priljubljeni so postali v 14. in 15. stoletju
- ◆ Najbolj so bili uporabni za ilustrirane knjige
- ◆ Gutenbergova iznajdba se je pojavila neodvisno od tiste v Aziji

VAJA 1

Kakšna je bila prednost papirusa pred glinenim ploščicami?

Kako je ta izum vplival na širjenje informacij?

Predhodnik časopisov *Acta Diurna*

Za večino avtokratičnih voditeljev je značilno, da si želijo obveščati javnost o uradnih odlokih.

Toda za redno zbiranje in razširjanje informacij je potrebno še razširjeno zanimanje za javne zadeve ali široko področje trgovine s številnimi poslovnimi povezavami ali za oboje hkrati. Bücher (2001) piše, da antične mestne republike niso potrebovale časopisa; vsem njihovim potrebam po objavljanju so zadostili glasnik in priložnostno napisi na ploščah. Šele ko je rimska oblast obsegala vse sredozemske države ali si jih podredila svojemu vplivu, se je pojavila potreba po sredstvu, s katerimi bi uradniki, dacarji, trgovci in drugi člani vladajočega razreda, ki so šli v province, sprejemali aktualne novice iz glavnega mesta (p. t.).

Tako so že prebivalci starega Rima leta 59 pr. n. št. na trgu Forum Romanum in drugih zbirališčih v Rimu in drugod po cesarstvu ugledali dve beli mavčni ploščici, na katerih so bila na roko napisana obvestila o uradnih dogodkih. Poimenovali so jih *Acta Diurna* (59 pr. n. št.–222 n. št.); to bi pomenilo dnevni dogodki. *Acta Diurna* so bili prvi uradni list in veljajo za predhodnika sodobnih časnikov. Pisali so jih pisarji, imenovani aktuariji. Pisarji so *Acta Diurna* tudi prepisovali, iz Rima pa so jih potem raznosili po vsem cesarstvu, tako da so bili o ukrepih vlade obveščeni celo zunaj mesta.

Acta Diurna niso bili omejeni samo na razglase ali politične odločitve, ki so jih sprejemali v rimskem senatu. V njih so objavljali tudi druge informacije, ki so bile zanimive za Rimljane.

V rimskem cesarstvu so že prej poznali dopisnike, ki so pošiljali pisna poročila o smereh političnih gibanj in o drugih dnevniških novicah. To so bili običajno pametni sužnji ali svobodnjaki, ki so poznali zadeve v glavnem mestu in so novice prodajali različnim strankam. Bili so torej nekakšni primitivni novinarji, ki sicer niso pisali za časopis, ampak so informacije ponudili svojim naročnikom. Rimski cesar Julij Cezar, ki je uvedel *Acta Diurna*, pa je institucionaliziral objavljanje kratkih zapisov o senatnih dogajanjih in sklepih (v *Acta Senatus*) in razpravljanja o drugih pomembnih javnih zadevah (v *Acta diurna populi Romani*) (Bücher, 2001, str. 69–70).

Acta Senatus so izdajali kratek čas, *Acta Diurna* pa so postali tako priljubljeni med ljudmi, da se je njihova vsebina širila in da so jih izdajali več stoletij (Bücher, 2001, str. 70).

List ni izhajal vsak dan, vendar pa redno. Pismeni Rimljani so ga brali, drugi so za njegovo vsebino izvedli posredno.

Iz latinske besede *diurnalis*
izhaja tudi francoska
beseda *journal* – časopis

- ◆ *Acta Diurna*: poročila o javnih dogodkih
 - ◆ Gladiatorski boji
 - ◆ Poroke
 - ◆ Rojstva in smrti
 - ◆ Sojenja, usmrčitve

V *Acti Diurni* so bralci lahko prebirali tudi vojaške novice. Izbor informacij je spominjal na ponudbo v sodobnih časnikih, v katerih objavljajo horoskope, osmrtnice in športne rezultate. Obvestila so se omejevala na dejstva, bralci pa so bili pozorni tudi na tisto, kar je bilo zamolčano.

Acta Diurna so tako vsebovali elemente časopisnega poročanja. Kljub temu po Bücherju (2001, str. 69) niso časopis, temveč časopisu

podobna institucija, ki je primerljiva predvsem z uradnimi listi oziroma z novicami iz služb za stike z javnostmi.

Čeprav so bili *Acta diurna* zgolj uradni listi, so bili pomemben vir informacij; ko so usahnili, so morali bralci na nov časopis čakati več stoletij.

Načrtno zbiranje informacij

Pomemben element novinarskega dela je zbiranje informacij. Po dostopnih podatkih so se ga prvi načrtno lotili Kitajci, ki so začeli izdajati *Tčing-pao* (*Glavno ali Veliko poročilo*). Ta je bila namenjena uradnikom (podobno kot *Acta Diurna*) (Emery, Emery & Roberts, 2000, str. 4).

- ◆ 618–1911: *Tčing-pao*;
 - ◆ Poročila o dogajanju na dvoru
 - ◆ Sprva je izhajal na pol leta, kasneje kot tednik, od 1830 do propada kitajskega cesarstva pa kot dnevnik
 - ◆ Kasneje znan kot *Peking Gazette*

Tudi *Tčing-pao* je bil vladna publikacija, saj so oblastniki odločali, katere informacije so dovolj pomembne, da jih objavijo. V obdobjih različnih dinastij sta se oblika in ime uradnega lista spreminjala, prav tako so nanj vplivali različni tehnološki dosežki, na primer tisk. Skupaj še z nekaj drugimi bilteni je bil izključno uradne narave in ni bil namenjen širši javnosti.

Obdobje predhodništva v Srednji Evropi

Amon (2004, str. 55) piše, da je obdobje novinarskega predhodništva v Srednji Evropi čas srednjega veka s fevdalnim družbenim redom, ko je nad celotnim duhovnim življenjem bdela katoliška cerkev, a tudi čas humanizma, renesanse in odkritij na vseh področjih. Informacijski pretoki so bili v tistem obdobju prepuščeni neinstitucionalnim nosilcem.

- ◆ Srednji vek: od razpada Zahodnorimskega cesarstva do odkritja Amerike
- ◆ Tisoč let (476–1492)
- ◆ 14. in 15. stoletje (pozni srednji vek) veljata za najbolj mračno obdobje

V poznem srednjem veku je po Evropi razsajala kuga, ki je pomorila veliko prebivalstva, obenem je to tudi čas stoletne vojne med Anglijo